

education

Department:
Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA U ENGEDZEDZA
LWA U THOMA (FAL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

LARA 2009

MARAGA: 80

TSHIFHINGA: awara 2

Bammbiri ili li na masiatari a 10.

PFESESANI

1. Bammbiri ili li na KHETHEKANYO THARU:

KHETHEKANYO YA A: Tholokanyondivho	(30)
KHETHEKANYO YA B: Manweledzo/Samari	(10)
KHETHEKANYO YA C: Luambo	(40)
2. Vhalani ndaela DZOTHE nga vhuronwane.
3. Fhindulani mbudziso DZOTHE kha hedzi khethekanyo.
4. Thomani Khethekanyo INWE na INWE kha siatari ALISWA.
5. Hune khethekanyo inwe na inwe ya fhelela hone ni talele.
6. Nomborani phindulo dzanu zwi tshi anana na kunomborelwe kwa mbudziso.
7. Ni tshi fhedza u fhindula mbudziso ni pfuke mutala ni kone u ya kha i tevhelaho.
8. Nwalani zwi no vhalea, nahone nga vhudele.
9. Ni dzhiele nzhele zwiga zwa u vhala, mupeleto, tswayo na khethekanyo ya maipfi.

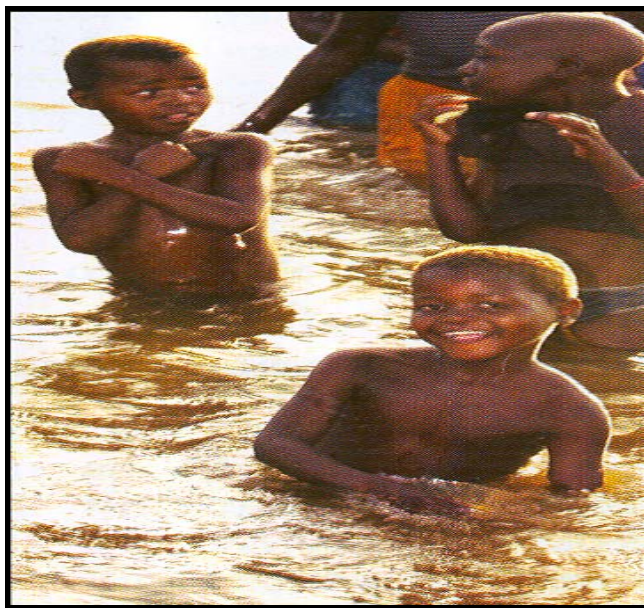
KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO**MBUDZISO 1**

Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khao:

MADI

Maḍi ndi tshithu tsho faraho vhutshilo. Ri nwa one uri ri tshile, ri tamba ngao ra dovha ra ḍimvumvusa ngao. Maḍi a a dovha hafhu a lozwa vhumatshilo ha vhatshu vhanzhi vthane vha nwela kotho musu vho fhufhela mativhani ngeno vha sa koni u bambela.

Vhatshu vha mahayani a vha koni u bambela ngauri a hu na mabambelo avhudi ane vha nga gudela khao. Vhatshu vha dziḍoroboni ndi vhone vthane vha konesa u bambela ngauri hu na mabambelo e vha fhatelwa ane musu tsho limuwa vha ya vha ḍimvumvusa hone.

Ndiafhi o do ri musu o ya u dalela malume awe bulasini, a mbo ḍi fhurana na muzwala wawe Maemu uri vha ye u rea khovhe kha liḱwe tivha ḱi re afho bulasini. Izwo zwo do takadza Ndiafhi vhukuma saizwi o vha a tshi funesa khovhe. Musu vha tshi swika tivhani o wana hu na vhaswa vhanzhi vha tshi khou bambela. Izwi zwo ita uri Ndiafhi a tame u bambela a vho litsha zwa u rea khovhe. Ndiafhi o vha a tshi bva Biaba hune hu si vhe na mativha. U vhona vhaḱwe vha tshi khou bambela ho ngo vhuya a kha ḍi lenga. O mbo ḍi fhufhela tivhani a songo sedzulusa uri lo tsa u gumafhi. Mashudumavhi, ha vha uri o fhufhela ho tsesaho he a vho kundwa u bva.

Vhathu vha tshi vhona a tshi vho nwa bigiri dza maḍi vha thoma u ṭavha mikosi vha tshi ṭoda thuso. Thuso ye ndi bva vhubvo.

Maemu o ḍo founela khotsi awe nga zwo bvelelaho vha ḍa nga u ṭavhanya. Vha tshi tshi swika vha wana a tshi vho papamala. Vho mbo ḍi fhufhela maḍini na zwiambaro, ha vha u tou bvisa tshitumbu tsha Ndiafhi. Musi vha thuso thanzi vha tshi swika vho mbo ḍi khwathisedza uri Ndiafhi ha tsheho.

Khotsi a Maemu vha wana vho hanganea. Vha humbula nga zwe vha Muhasho wa vha Maḍi na vha Vhusimamadaka vha vhuya vha zwi amba uri hu tea u vha na mugudisi wa u bambela ane a vha a hone afho tivhani sa izwi vhana vha tshi fanela u bambela. Vha wana uri vhona a vho ngo zwi dzhiela nṭha u swikela namusi, naho niwana wa khaladzi avho o ḍi lovhela henefho tivhani.

Mbulungo ya Ndiafhi yo ri u fhela, malume awe vha ya vha kwamana na vha masipala vhe vha vha ḍisela mugudisi wa zwa u bambela. Onoyo o ḍo thoma u funza vhana nga ha mabambelele. A ita uri vha ḍivhe khombo dzine vha nga ṭangana nadzo musi vha tshi bambela maishani, mativhani na milamboni.

Vhana vha vho newa ngeletshedzo dza uri musi vha tshi dzhena maḍini vha fanela u thoma vha sedzulusa uri fhethu ha hone a ho ngo tsesa naa. Arali zwa sokou itea vha vhona muṇwe wavho a tshi khou nwela kotho vha tea u mu thusa nga u tou posa thambo ine a ḍo i fara vha mu kokodza ngayo. O vha eletshedza uri vha fanela u wana thendelo kha vhabebi kana vhaundi vhane vha ḍo tea u vha ṭodela muthu wa u vha linda, na uri muthu ha tei u bambela e ethe.

Maḍi a na ndeme, vhaswa a vho ngo tea u ṭambulutshela maḍini sa izwi zwi tshi vhangana malwadze. Vhana a vho ngo tea u tambela maḍini kana u nwa maḍi a mashika. Vhathu vha tea u ṭhonifha milambo yo ḍalaho. A vha tei u wela milambo yo ḍala ngauri vha nga kumbiwa.

Hu na vhathu vhane vha tshidza miṭa yavho nga u shuma maḍini. Vhenevha ndi vhane vha shuma u a kunakisa, u fhaṭa madamu na u vulela maḍi uri a swike vhathuni.

Kha ri ṭhonifhe maḍi, ndi hone ri tshi ḍo wana ro tsireledzea ri na mutakalo wavhudi, ra dovha ra ḍiphina ngao. Muḍagasi na wone u vha hone nga maḍi. A hu na vthushilo arali hu si na maḍi ngeno u a wela nga nṭha zwi tshi nga ita uri ri lozwe vthushilo hashu.

- 1.1 Mafhungo aya o livhiswa kha vhafhio? Tikedzani phindulo yaṅu. (2)
- 1.2 Hu na vhushaka-de vhukati ha Maemu na Ndiafhi? (1)
- 1.3 Ndiafhi o lovha hani? (1)
- 1.4 Topolani fhungo li sumbaho uri muṅwali u na luvhengelambiluni kha vhathu vha mahayani. (1)
- 1.5 Ndi nga khalaṅwaha ifhio ine vhaswa vha diphina nga u bambela maḍini? (1)
- 1.6 Fhindulani mbudziso dzi tevhelaho nga uri *Ee* kana *Hai*, ni tikedze phindulo dzaṅu:
- 1.6.1 Ndiafhi na Maemu vha tshi swika tivhani vho wana hu si na vhaṅwe vhathu. (2)
- 1.6.2 Tivha le Maemu na Ndiafhi vha yo u rea khovhe khaloḽo vha li vhuponi ha doroboni. (2)
- 1.6.3 Maemu o divhadza khotsia awe nga ha tshiwo tsho bvelelaho tivhani. (2)
- 1.7 Talutshedzani zwine lifurase li tevhelaho la amba zwone:
Thuso ye ndi bva vhubvo (2)
- 1.8 Neani thalutshedzo ya ipfi *malume*. (2)
- 1.9 Bulani zwithu zwivhili zwe masipala vha ita u tsireledza vhutshilo ha vhaswa kha maḍi. (4)
- 1.10 Maḍi ndi tshithu tsho faraho vhutshilo ha vhathu. Fhungo ili ndi mbuno kana ndi kuvhonele kwa muṅwali? Tikedzani phindulo yaṅu. (2)
- 1.11 Ndi ufhio mulaedza muhulwane wa faredzwaho mafhungoni aya? (2)
- 1.12 Ndiafhi o vha a tshi dzula ngafhi? (1)
- 1.13 Inwi ni vhona unga zwe Ndiafhi a ita zwa u shandukisa muhumbulo a vho bambela madzuloni a u rea khovhe zwo tea naa? Tikedzani phindulo yaṅu. (2)
- 1.14 Malume wa Ndiafhi vha a mu funa. Ni a tendelana na na fhungo ili? Tikedzani phindulo yaṅu. (2)
- 1.15 Malume a Ndiafhi vho dipfisa hani nga murahu ha musi vho mu nula tivhani o lovha? (1)

ṰHANGANYELO YA KHETHEKANYO IYI YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO/SAMARI**MBUDZISO 2**

Vhalani mafhungo a tevhelaho ni a nweledze ni tshi khou sedza **zwine na nga ita u lwa na u gonya ha mitengo**. Nwalani mbuno dza SUMBE dzi kha mafhungo a pfallaho. Tshivhalo tsha maipfi a u tshi vhe vhukati ha maipfi a u bva kha 60 u ya kha 70. Nwalani tshivhalo tsha maipfi e na a shumisa zwitangini magumoni a samari ya u.

U GONYA HA MITENGO YA ZWILIWA

U gonya ha mitengo ya zwiliwa ndi iwe ya thaidzo vhukuma lifhasini lothe. Vhathu vha khou lila nga mitengo ya zwiliwa, yo gonya lwo kalulaho. Kha mita ine wa wana hu tshi khou shuma muthu muthihi u wana zwi tshi konda.

Vhathu vhanzhi vha amba uri mitengo ya zwiliwa i khou gonyiswa nga mutsho u si wavhudi na gomelelo line la ita li tshi fara zwiwe zwiwida zwa shango. Tshiwe tshivhanga ndi u gonya ha ole ngauri ho ita uri zwiendedzi zwa zwiliwa zwi gonyise mitengo. Naho mitengo ya zwiliwa yo gonya, vhathu vha tea u la uri vha kone u tshila. Hu tea u vha na maga ane vha tea u a dzhia uri vha kone u tshila naho mitengo ya zwiliwa yo gonya.

Muthu u tea u badzeta tshelede ya u renga zwiliwa iwedzi muwe na muwe. Muthu u fanela u dina tshifhinga tsha u mona na mavhengele uri a vhone zwiliwa zwo tsitswaho mitengo. Tshiwe tshifhinga a sedze dziguranda uri a vhone uri zwiliwa zwo tsaho ndi zwifhio, a renga zwenezwo.

Musi vha tshi todou renga vhurotho kha vha renga vhu songo tsheiwaho sa izwi ho putelwaho ho tsheiva vhu tshi dura. Uri vha vha kone u swikelela mitengo ya zwiliwa kha vha renga zwiliwa zwi si na madzina sa izwi zwi tshi vha zwi sa duri u fana na zwa madzina, ngeno vha tshi do di ri vha tshi zwi la zwa di fana na izwo zwa madzina.

Miroho na mitshelo ine vha i renga vha sedze uri i kha di vha yavhudi lune vha nga kona u dzula nayo tshifhinga tshilapfu i sa athu u sina. Izwi zwi do vha vhulungela tshelede.

Vha songo la vha lata zwiliwa. Zwa sala zwi vhulungiwe u itela uri zwi do shuma tshifhinga tshi daho. Mithotho i a kona u dovha ya shumiswa nga dvhaha li tevhelaho. Nahone vha nga di tou bika zwiliwa zwo linganelaho uri zwi sa vhile. Vha nga dileludzela vhutshilo nga u lima kugadenyana kune vha nga tavha miroho sa matamati, nyala, na khavhishi. Hezwi ndi zwine arali vha si nazwo vha do tou kombetshedzea u renga.

THANGANYELO YA KHETHEKANYO IYI YA B:**10**

KHETHEKANYO YA C: LUAMBO**MBUDZISO 3**

3.1 Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni ḁo kona u fhindula mbudziso dzi no a tevhela:

Mudededzi Vho-Muḁatshawe vho fara bugu ya tshivenḁa vha tshi khou ralo u gudisa vhagudiswa. Muofhe kwo vha kwo edela zwenezwo vhe vhukati vha tshi khou funza. Vho ḁo sinyuwa zwihulu zwe vha ku rwa kha ḁoho nga bugu. “Ni tou vha mubva!” Ndi Vho-Muḁatshawe vha tshi amba nakwo vho halifha. Kwo ri u phaphama kwa ḁavha gosi lihulu. “A, vha nga tou nthwa nga bugu, ndo neta nga u linda ḁoho.” Kwo mbo ḁi gidima kwo livha kha Vho-Maemu vhane vha vha ḁohoyatshikolo itsho tsha Maḁzwivhisi. Zwe Vho- Maemu vha amba ho sokou vha uri, “Ha, arali u lima zwi tshi ḁo shengedza vhana nga hei ndila ndi khwine u litsha.” Vha dovha vha ombedzela ndeme ya u ḁinea tshifhinga tsha u thetshesela vhadededzi.

- 3.1.1 Hu na mutshila wa ḁhukhufhadzo wo shumiswaho mafhungoni aya. U topoleni ni u shumise fhungoni ḁe na tou ḁivhumbela. (2)
- 3.1.2 Hu na dzina ḁi songo ḁwalwaho nga ndila yone, ḁi topoleni ni ḁi ḁwale nga ndila yone ḁi fhungoni. (2)
- 3.1.3 Ipfi *ḁoho* ḁo shumiswa sa homonimi. Inwi ḁi shumiseni mafhungoni mavhili o fhambanaho u bvisela khagala vhushaka ha homonimi. (2)
- 3.1.4 Isani fhungo ḁi kha luambo lwa u ḁalutshedza:
“Ni tou vha mubva,” ndi Vho-Muḁatshawe vha tshi vhudza kusidzana. (2)
- 3.1.5 Topolani fhungodavhi ḁa liḁaluli ḁo shumiswaho mafhungoni aya ni ḁi ḁwale. (2)

3.2 Vhalani mafhungo aya ni kone u fhindula mbudziso dzi no a tevhela:

Khotsi:	(<i>Vho rafha maṭo</i>) Khezwi no no tou vha muṭhannga a si na vhukono? Zwi amba uri mi riwaha miṭanu a si mutukana a thiri?
Nwana:	(<i>O mangala</i>) Ndi vhone vhonny? Vha bva sibadela?
Khotsi:	(<i>Vho tungufhala</i>) A si inwi riwana wa Sara? Ndo farwa ni lushie. Ndi nne khotsi aṅu.
Nwana:	Mpfeleni-vho mungana wanga. Haya maduna a no bva dzhele ndi one a no tswa vhana vha vhathu.
Khonani ya riwana:	Heli liduna na nne ndi a thoma u li vhona. Ni li thanye.
Khotsi:	(<i>Vha vhona Vho-Sara vho ima munangoni wa nṅdu</i>) Sara! Sara! Idani, ṭvhanyani.
Vho-Sara:	(<i>Vha tshi khou rothisa mitodzi</i>) Khotsi a riwananga, vhathu ... Havha ndi vhone khotsi aṅu inwi Mpho. No ri u bebwa miṅwaha i si mingana vha mbo di farwa.
Nwana:	(<i>A tshi khou disola</i>) A! Vha tou fana na nne. Vha sa mmbudzi uri ndi na khotsi mmawe?
Khotsi:	Ndo vhuya. A hu na tshi sa fheli. Ni nga si tsha tambula riwananga. Sara, dzulani fhasi ni digede, ndi a ni funa musadzi wanga.

- 3.2.1 Inwi ni vhona riṅwalo ili li la lushaka-de? Tikedzani phindulo yaṅu. (2)
- 3.2.2 Ndi zwifhio zwi sa pfesesei nga ha mme a Mpho malugana na vhushaka havho na munna wavho tshifhinga tsha musi o farwa? (1)
- 3.2.3 Mafhungo haya a tshi fhela Mpho o vha a tshi vho disola. Inwi ni vhona unga zwo itiswa ngani? (1)
- 3.2.4 Riwalani ipfi lo teaho vhudzuloni ha ilo lo talelwaho; ni li shumise fhungoni li pfallaho. (2)

3.2.5 Ri neeni tshisadzi tsha ipfi: '*liduna*', ni dovhe ni li shumise fhungoni li pfalaho. (2)

3.2.6 Topolani mutaladzi u no sumbedza uri Vho-Sara vho vha vho takala. (1)

3.2.7 Fhungo asili: '*Ndo vhuya*,' li iseni kha khanedza. (1)

3.3 Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho kha:

Vho-Tshedza ndi murangaphanda. Vho ri u funzea vha dovha vha vha na tshililo tsha uri muñwe na muñwe a funzee. Vho fara *tshedza* nga tshanda tshavho. Muvhunduni wa havho vho thusa vhatu vhanzhi. Musidzana wavho a mbo di tou vha dzhia tshothe. U tou vha khonani ya pfunzo vhukuma. Na seli ha malwanzhe vhaambi vha ri u vhuya hone

3.3.1 Sumbedzani vhushaka vhu re hone vhukati ha tshifanyiso na mafhungo. (2)

3.3.2 Neeni lifhambanyi la ipfi lo talelwaho li fhungoni li pfalaho. (2)

3.3.3 Topolani fhungo li sumbedzaho uri hu na zwiñwe zwe muñwali wa mafhungo haya a amba a si na vhuñanzi nazwo. (1)

3.3.4 Topolani libulafhethu ni li shumise fhungoni li pfalaho. (2)

3.3.5 Muñwali u amba mini musu a tshi ri, "Musidzana wavho a mbo di tou vha dzhia tshothe?" (2)

3.3.6 Shumisani dzina li tevhelaho fhungoni li pfalaho li tshi khou shuma sa tshiitwa: *Pfunzo*. (1)

- 3.4 Vhalani mafhungo a tevhelaho ni kone u fhindula mbudziso dzo disendekaho khao:

MAGALAGALA HOLIDAY RESORT

Ri vhomakone kha u tonda vhaeni
 Ri nekedza tshume lo dzo vhalaho
 Kha vha diphine nga u namela gariki
 Kani vha toda u dzudzanyelwa minyanya?

Vha sokou amba

Kani ndi mitambo ya vhomutuku?

Mitengo ndi dzhia-wo-lala

A ri tangedzi tsheke kana gara ya khiredithi.

Ri wanala khala Galagala Cheap Side

015 234 5678

www.gal@cheap.za

- 3.4.1 Ndi mini tshine tsha khou kungedzelwa afha kha iyi khungedzelo? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 3.4.2 Bulani tshumelo mbili dzi nekedzwaho nga vha bindu ili. (2)
- 3.4.3 Muthu a nga kwamana hani na avha vhanekedzi vha tshumelo? Bulani zwivhili. (2)
- 3.4.4 Ndi ngani ho shumiswa fonto thukhu kha mutaladzi wa vhumalo? (2)
- 3.4.5 Topolani ipfi li songo iwaliwaho nga ndila yone ni li shumise fhungoni li pfalaho no li khakhulula. (2)

THANGANYELO YA KHETHEKANYO IYI YA C: 40

MARAGAGUTE: 80